Мир Чәлал

Сәһһәтин романтикасы

(ИКИНЧИ МӘГАЛӘ)

Аббас Сәһһәтин бөйүк әдәби хидмәтләриндән бири дә рус вә Авропа шаир вә әдибләринин әсәрләриндән этдийи маһир, сәнәткарлыг тәрчүмәләридир. О, бу тәрчүмәләрини «Мәгриб күнәшләри» адландырдығы ики китабчада нәшр етдирмишдир*). Сәһһәт, бәдии тәрчүмәйә бөйүк вә вачиб мәдәниййәт иши кими бахырды.

О, чалышыр ки, охучуну бәшәр мәдәниййәтинин зәнкинликләри, мүасир Авропа әдиб, шаирләринин йүксәк һисс вә фикирләри илә таныш етсин: «Әлм һеч кәсин малы дейилдир. Һәр кәс йийәләнмәк истәсә онундур. Бу мәтләб мәни вадар этди ки, гәрб әдәбийятындан, бәгәдри гүввә, өз дилимизә тәрчүмә этмәклә әһалимизи онларын асарилә ашна эдәм. Таники о шүмуси әлм вә үрфанын әнвари әшү'әси илә бизим дә зүлмәтдә галан дуйгуларымыз ишыгланcын»...

Сәһһәт һамыдан габаг бу зәрурәти дуймушду. Франсыз дилини мүкәммәл билмәси, рус дилини сә'й илә өйрәнмәси сайәсиндә Авропа классикләринин йүксәк әсәрләрини сечмәк, тәрчүмә этмәкдә мүвәффәг олурду. Хүсусилә Пушкин, Лермонтовдан этдийи тәрчүмәләрдә («Гафгаз», «Мцыри», «Һачы Абрек», «Үч хурма ағачы») шаирин ярадычылыг гүдрәти өзүнү көстәрир. Тәрчүмә һеч дә оржиналдан кери галмыр. Сәһһәт, Гафгазын бакир тәбиәтини, хүсусиййәтини, шәрг рүһуну көзәлчә билдийи кими, бөйүк рус шаирләринин яшадығы һиссләри дә дәриндән дуюрду. Бу, шаирин тәрчүмәләринә тәбиилик, сәлəсәт, хүсуси бир ширинлик верирди. Азәрбайчан охучусу, Сәһһәтин бу тәрчүмәләрини һәмишә севә-севә охуюр, һәтта бир сыра шаирләр бу тәрчүмәләрдән илһамланараг, «Гафгаз», «Дағлар», «Казбек» вә с. мөвзуларда шеирләр язмышлар. Сәһһәтин тәрчүмәләри шеиримизә ени гида, ени һисс вә ени һава кәтирирди. О замана гәдәр гәзәл әдәбийятыны тәглид эдән вә буниунла яшаян шаирләр яваш-яваш гәрб рүһунда шеир демәйә башладылар. Сәһһәтин сәнәтә, шеирә бахышы да ени иди. О, шеирдә тәбии, инсани һиссләрин тәрәннүмүнү вачиб сайырды. Инанылмаз, гейри-тәбии мүбалиғәләри, мәчазлары файдасыз сайырды. Аббас Сәһһәтә көрә шеир вә әдәбийят инсана мә'рифәт вә ибрәт дәрси вермәлидир. Инсанын һәятына, идракына көмәк этмәлидир. 1905-чи илдә «Һәят» гәзетиндә «Әдәбийятымызын ислаһатына даир» чап этдирдийи мәгаләсиндә шаир кеһнә шаирләрин тәсвир вә ифадә васитәләрини тәнгид эдир. «Гәддини сәрв ағачына, үзүн ая, киприйин оха, гашын яя» бәнзәдилмәсинә күлүр. Бу тәсвирләрин «тәбии әһвала мүғайир» олдуғуну көстәрир. Сәһһәтин фикринчә: «Язы яздығымыз вахт һәр шейдән мүгәддәм һиссийята табе олмаг кәрәк, таники кәламын охучуларын гәлбиндә тә'сири ола вә башгасынын һиссийяти-гәлбини оядыра».

Сәһһәт, шеирдә, үмумән әдәбиятда тәбиәт мәнзәрәләринә чох әһәмиййәт верир. Һәр әсәриндә бир «Лөвһәйи нәггаш» чәкмәк истәйир. Мәсәлән «Ләтиф бир яз ахшамы», күнәш гуруба мүһәйа олур. Гүрубун гаранлығы дағлара, дәниләрә яваш-яваш яйылыр. Һәр тәрәф сакит вә асудә тәр... Ахшамын бәхш этдийи һиссийят һәр ерәдә әян олур. Бир аз сонра күнәш гуруб эдир, саһилләрин үзәриндә тәмәввүч эдән бухар зәиф олур. Фәгәт күнүн гүрубуну мүтәагиб ай чыхыр. Биз дә бу мәнзәрәни тамаша эдиб һиссийятымызы, әфкар —хиялатымызы языб тәшриһ этдикдә әлбәттә ки, охучулар гәлбинә артыгар тә'сир бағышлайыб башгасынын һиссийяти-гәлбини оядырыр».

Шаир, нәзәри чәһәтдән дедийини әмәли олараг ярадычылығында да һәята кечирирди. Бир сыра көзәл тәсвири шеирләри вардыр ки, («Баһар ахшамы», «Дәря кәнары», «Яй кечәси», «Доггуз март», «Өлү шәһәр» вә саирә) бунларда айдын вә парлаг мәнзәрәләр тәсвир эдилир. Доғрудур, Сәһһәт ән чох тәбиәт мәнзәрәләринә мәфтундур. Һәятын, каинатын көзәлликләрини гәләмә алыр. Фәсилләрин һәр биринин инсан үчүн олан фейз вә мәнфәәтини сөйләйир. Анчаг бу мәнзәрәләр чылпаг, өзү-өзүнә мәгсәд һалында верилмир. Ичтимаи рәнк, инсанн һисс вә фикирләр бурада әсасдыр. «Өлү шәһәр»ин сәрлөвһәсиндән дә мә'лумдур ки, бу шәһәри өлдүрән зар. Бу шәһәрдә һәяты, һисси, фикри, шүуру мәнкәнәйә салыб сыхан ганлы, гаты вә габа бир чәһаләт, наданлыг вардыр.

Диридирләр әкәрчи сурәтдә,
Өлүдүрләр вәли һәгигәтдә!

Эләчә дә «Доггуз март» шеириндә шаир, мүсбәт вә мәнфи гүввәләрин мүбаризәсини тәсвир эдир. Гыш, мәнфи, пислик, мә'юслуг кәтирән бир сурәтдир. Баһар исә нишыгли гүввәләрин тимсалыдыр. Бүтүн тәбиәт бир мүбаризә мейданы, тәбии үнсүрләр исә силаһ сүрәтиндә верилир. Сәһһәт, ичтимаи һәятын инкишаф һәрәкатыны билмирди. Чәмийәтин һәрәкәт вéричи гүввәләрини әсли сурәтдә heч ердә вә heч вәсдән өйрәнмәмишди. Анчаг һәссас бир шаир хүйсусу илә, дәгиг мүшаһидәси илә чәмийәтин инкишафа доғру кетдийини вә бу кедишдә зиддиййәтләр, дәйишмәләр, ингилаблар олдуғуну вә бу дәйишмәнин бир «ганун» олдуғуну дуюрду. Шаирин бу һагдакы тәсәввүрләрини өйрәнмәк үчүн онун «Тәрәгги вә тәбиәтин гануну» адлы шеири чох марагдыдыр. О, этрафына, яшадығы мүһитә, вахтилә әзәмәтли сарай олан «Гыз галасы» хәрабәләринә бахыб дүшүнүр вә белә нәтичәйә кәлир:

Дейирдим ки, дүня бир шәхсә бәнзәр;
Доғар, тәрәр, нүмувв эдәр, йүксәләр.
Инсан кими һәр дөвру бир аз яшар,
Сонра яваш-яваш ихтиярлашар..
Бир мүәййән гануи үзрәдир һәят.
Бир доғуш, бир тәкамүл, бир инһитат!
Белә гоюлмуш аләмин бинасы,
Дәйишмәкдир тәрәггинин әсасы.
Дәйишмәк олмаса тәрәгги олмаз,
Тәбиәтин бу гануну позулмаз!

О заманлар Азәрбайчан мәтбуатында тәбиәт әлмләринин инкишафындан, хүсусилә Дарвинин тәкамүл нәзәриййәсиндән чох язырдылар. Һәтта Мәһәммәд Һади, шеир китабчасынын мүгәддәмәсиндә дә бу алимин хидмәтини гейд эдир. Эһтимал ки, Сәһһәт тәкамүл һаггындакы дүшүнчәләриндә бу алимдән тә'сирләнмәмиш дейилдир.

Аббас Сәһһәт, романтикләр арасында мәктәб, тәрбийә илә ән чох бағлы олан шаирдир. Бир һәким олараг о, инсан әһвали-рүһиййәсинә, хүсусилә ушагларын рүһи инкишаф мәсәләләринә вагиф иди. О бири тәрәфдән Сәһһәт дә, Һади вә Сабир кими, вәтән өвладларына, кәләчәйин кәнчләринә, ушагларa артыг үмид бәсләйирди. Сәһһәт дә бөйүк кәләчәйин, йүксәк мәдәниййәтин, енилийин кәнч гүввәләр, ени нәсил васитәсилә яранацағына инанырды. Она көрә дә әсәрләриндәки әхлаги, тәрбийәви мәсәләләрлә кифайәтләнмәйәрәк мәһз ушаглар үчүн, мәктәблиләр үчүн бир сыра әсәрләр язмышдыр («Чәһаләт сәмәрәси», «Яз күнләри», «Гушлар», «Көч», «Ана вә бала», «Күлләрин бәһси», «Ики ушаг» вә саирә). Сәһһәтин бу әсәрләри Азәрбайчан ушаг әдәбийятында ән тәбии, ән сәмими әсәрләрдәндир. Бурада шаирин бир психолог олдуғу, охучунун яш хүсусиййәтләрини көзәл билдийи вә нәзәрә алдығы көрүнүр. Сәһһәтин бу әсәрләриндә дил, ифадә, үслуб садәлийи диггәтә лайигдир:

Кәл-кәл а яз күнләри,
Илин әзиз күнләри,
Дағда әрит гарлары,
Бағда әрит гәрлары.
Чайлар дашыб сел олсун,
Тахыллар тел-тел олсун.

Бурада гәлиз, чәтин, ят бир кәлмә дә йохдур. Ифадәнин сәмимидийи, ушаг рүһунун тәбии тәрәннүмү, шеирин садәлийи, айдынлыг вә сәлислийә сәбәб олмушдур. Шаирин ушаг шеирләри үзүн замандардан бәри дәрсликләримиздә охуна-охуна кәлмишдир. Бу күн дә мәктәблиләр бу шеирләри севә-севә әзбәрләйирләр.

Аббас Сәһһәт һәм дә сәлигәли бир әдиб, насирдир. Доғрудур, онун нәср әсәрләри хырда п'есалардан вә бир дә әлимизә кечән бир һекайәдән ибарәтдир. Анчаг бу әсәрләр язычынын ярадычылыг хүсусиййәти һаггында кифайәт гәдәр тәсәввүр верир.

Шеирдә олдуғу кими, нәсрдә дә һәчв, истеһза, күлүш Сәһһәтә ятдыр. О, нәсрдә дә шаиранә үслубуну сахламагдадыр. Йығчам, мүхтәсәр, әдәби чүмләләр, чанлы тәсвирләр, мәишәт сәһнәләри, чәһаләт, авамлыгдан шикайәт, «кичик», кимсәсиз адамларын,—эһтияч вә чәтинликдә яшаян, фәлакәтләрә дүшән адамларың һалы, мә'нәви изтираблары, дәрд вә гүссәләри Сәһһәтин нәср әсәрләри үчүн хасс аламәтләрдир. «Гаракүн һәлимә» бәдбахт бир гыздыр. Кәбинә һәят онү мәһкум, мәзлум этмишдир. Буна әлавә олараг бир бала кими мүһарибә дәһшәтләрини кәтирдийи сон фәлакәт ... мийятләр һәлимәнин вәзиййәтини фәлакәтә кәтириб чыхарыр. Мүһарибә һәлимәнин вәтәнини дағыдыр. Әят тутанлар гачырдлар. Һәлимәнин исә 70 яшлы әри өлүм рәхти-хабындадыр. Бир тәрәфдән дә балалары Зейнәби, Өһмәди хилас этмәк лазымдыр. Ана, өлүмдән гуртармаг истәдийи балаларыны ... эндирир, гаранлыг бир лағым илә баш алыб кетмәләрини тапшырыр, өзү исә ... илә галыб өлмәк истәйир!

Язычы, ананын бу фәлакәтли айрылыг дәгигәләрини дәрин бир инсани ... илә тәсвир этмишдир.

Сәһһәтин әсәрләри совет дөврүндә бир нечә дәфә нәшр олунмушдур. Шеирләриндән бә'зи нүмунәләр русча тәрчүмә олунмушдур.

Шаирин бөйүк хидмәтләриндән бири дә бөйүк Сабирин әсәрләрини топламаг вә илк дәфә китаб һалында нәшр этмәсинин олмушдур.

Шаирин тәрчүмейи-һалыны биринчи дәфә язан, онун сәнәтинә лайигли гиймәт верән дә Аббас Сәһһәт олмушдур. Сәһһәтин:

Сабир, эй, ән севимли шаиримиз!
Мүтгәдир, дузлу сөзлү шаиримиз!

яхуд:

Сабир, эй, аләми-хәлгә тәрҹүман,
Эй, һәр һида касә-касә зәһр удан...

Бейтләри илә башлаян иттиһафлары Сабирин һәят йолуну, һисс—һәйәсини илә тәсвир эдән шеирләрдир. Аббас Сәһһәт мәктәб, тәһсил, маариф вә ичтимаи тәрбийә мәсәләләринә даир бир сыра файдалы мәгаләләр дә язмышдыр.

---

*) Аббас Сәһһәт—«Мәгриб күнәшләри» I вә II һиссә. Оручов гардашларынын нәшриййаты, 1912. Бакы.

Редакциядан—Мир Чәлал йолдашын бу мәгаләси, Низами адына Әдәбийят вә Дил институту тәрәфиндән һазырланан әдәбийят тарихи материалларындан алынмышдыр.